

Іван Ярмошик
кандидат історичних наук,
доцент, завідувач кафедри спеціальних
історичних дисциплін та правознавства
Житомирського державного університету
імені Івана Франка

ІСТОРИЧНІ ДОЛІ УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ В XIV – XVI СТ. У ДОСЛІДЖЕННЯХ ПОЛЬСЬКИХ НАУКОВЦІВ

Вивчення історії релігійних стосунків завжди було актуальною та до певної міри болісною темою для досліджень. Науковці, самі були людьми віруючими, не позбавленими емоцій, потрапляли під вплив поглядів тієї конфесії, до якої належали. Це особливо стосується Правобережної України, на теренах якої перепліталися долі римо-католицької, православної, греко-католицької церков.

Проблеми історії релігійних стосунків були у сфері зацікавлень багатьох польських науковців. Їхній науковий доробок до певної міри аналізувався вітчизняними та польськими істориками у зв'язку з творчими завданнями їхніх досліджень. Усе ж проблема висвітлення польськими авторами релігійних стосунків на Правобережжі ще не стала предметом спеціального історіографічного дослідження. Їх аналіз є завданням цієї публікації.

Поява спеціальних розвідок, присвячених релігійним стосункам на Правобережжі, припадає на другу половину XIX ст. Однією з перших з'явилася стаття Юліана Бартошевича "Szkieł dziejów kościoła ruskiego w Polsce". Важливим у цьому плані є доробок Е. Ліковського. Він був професором церковної історії в Познанському духовному семінарії, де викладав загальну історію церкви. Першою його книгою, присвяченою релігійним аспектам минулого, стала монографія "Historia unii kościoła ruskiego z kościołem rzymskim". У ній автор дослідив історію церкви на українських землях від часів Київської Русі до 1874 року. Книга має яскраво виражену антиросійську спрямованість, хоч автор проживав у зоні прусського забору Речі Посполитої. Тут досліджуються процеси підготовки, укладення та історичної долі уніатської церкви в Україні, починаючи від Флорентійського собору 1439 р.

Е. Ліковський наголошує на тому, що Берестейський собор 1596 р. та унія не були ані справою фанатизму Зигмунта III, ані наслідком єзуїтських інтриг, як-то говорять деякі польські історики спільно з російськими. Автор зазначив, що Зигмунт III із задоволенням сприйняв звістку про унію, але тиску на православних не чинив. На його думку, ідея унії виходила з лав православної церкви в Україні від її єпископату. Окрему монографію він присвятив Берестейському собору 1596 р. У ній він, по суті, висловив такі ж думки про процес укладення унії, що і в попередній своїй праці.

Долі уніатської церкви на Волині й в інших регіонах України Е. Ліковський продовжив досліджувати у двохтомній праці "Dzieje kościoła unickiego na Litwie i Rusi w XVIII i XIX wieku". У ній він зазначив, що Берестейська унія не охопила всіх руських дієцезій. Спочатку до неї не входили Львівська та Перемишльська, а після 1632 р – Луцька. Таке роздвоєння тривало до кінця XVII ст. Заслуга об'єднання всіх дієцезій належить польському королю Яну III Собеському. На думку Е. Ліковського, головним осередком уніатського костюлу в Польщі була Волинь. Варто відзначити, що цей автор використовує на сторінках своїх праць термін "український народ" та як синонім "руський народ" і відрізняє його від російського.

Знаходимо в цій праці й нарікання на адресу польських урядів, які недостатньо уваги приділяли зміцненню уніатської церкви й ставилися до неї, як мачуха. Автор висловив думку, що, якби уряд поставив руське духовенство в правовому та матеріальному плані на рівні з латинським, то Польща зберегла б не лише унію але й себе як державу.

До проблеми церковної унії звертався й історик А. Прохаска. У статті "Z dziejów unii brzeskiej" він дослідив роль східних земель Речі Посполитої в процесі укладання Берестейської унії. Автор песимістично й емоційно змалював важкий стан, у якому перебувала православна церква на українських теренах, наголосив, що Польща сумлінно виконувала роль передмурівка християнства в Європі. На його думку, багато користі для укладення унії принесла діяльність православних братств, які були засновані за зразком єзуїтських утворень у римському костьолі.

Свій погляд на проблему Берестейської унії запропонував К. Левицький. У брошурі "Geneza idei unii Brzeskiej" він дослідив розвиток унійної ідеї. За його твердженням, така думка вийшла з кіл римської нунціатури в Речі Посполитій у 70-х рр. XVI ст. Унія була політичною проблемою й проводилася на основі політичних розрахунків. Основними причинами її укладання були невпорядковані стосунки в середині православної церкви та її залежність від Туреччини.

У розвідці "Sprawa unii kościoła wschodniego z Rzymskim w polityce dawnej Rzeczypospolitej" він дослідив стан унійної ідеї від XVI ст. і до поділів Речі Посполитої. Автор висловив твердження, що унія православ'я з Римом була шкідливою для польської держави. Тодішнє суспільство не розуміло, у чому полягає спільність інтересів Польщі та римської курії. На думку К. Левицького, унія ніде й ніколи не мала глибокого коріння в українському суспільстві, тобто погляд К. Левицького на справи уніатської церкви більш критичний і скептичніший, ніж у його попередників, зокрема в Е. Ліковського.

Головну увагу польські наковці звертали на об'єднання церков, комплекс інших проблем залишався в тіні. На маргінесах полишалася політична її сторона, зокрема ставлення польських королів до релігійних стосунків у Речі Посполитій. А політика кожного правителя в цьому сенсі мала свою специфіку. Проблемі ставлення Зигмунта Августа до православної церкви за період 1544 – 1572 рр присвятив своє дослідження К. Ходиницький "Geneza równouprawienia schyzmatyków w Wielkim Ks. Litewskim. Stosunek Zygmunta Augusta do wyznania grecko-wschodniego". Автор дослідив політику Зигмунта Августа, зокрема ті аспекти, які мають стосунок до релігії. Він стверджував, що Зигмунт Август не робив жодних кроків до об'єднання церков, хоча в часи його правління така думка вже побутувала. Головною засадою внутрішньої політики Зигмунта Августа було намагання зберегти окремішність руської церкви і сприймати її рівною з католицьким костьолом, тому й непомітно за часів його правління унійних потуг. Король лише намагався обмежити контакти української церкви з московським духовенством. Він зробив висновок, що політика обумовлена планами Зигмунта Августа з підготовки Люблінської угоди 1569 р. Головним для короля було бажання полегшити справу укладання унії між Литвою та Польщею. Положення привілеїв 1563 та 1568 рр. були спрямовані на те, щоб розвіяти підозри про можливі релігійні переслідування у складі нового державного утворення. Для цього короля була характерною повна індиферентність і толерантність у релігійних поглядах.

Цікаві зауваження про долю уніатської церкви на Волині на зламі XVIII–XIX ст. зробив Л. Денбіцький у статті про історію Кременецької гімназії. Він зазначив, що завдяки діяльності митрополита Сестринцевича від спілки з Римом були насильно відірвані кілька мільйонів місцевого сільського люду. Цей факт вищі верстви суспільства сприйняли з дивною байдужістю, яку можна пояснити загальною релігійною індиферентністю та давньою занедбаністю унії з боку місцевої шляхти.

Помітним дослідником історії православної церкви був Ян Фіялек, професор Львівського та Ягеллонського університетів. Дотримуючись гасла, що костюл не боїться правди, він висвітлював історію римо-католицької церкви в Польщі відповідно до документів, з усіма слабостями духовних ієрархів та помилками церковних влад. Такий нестандартний підхід до висвітлення церковної історії викликав чимало критики на його адресу. Більшість праць він написав на основі рукописних джерел, зокрема й розвідки про єпископства східної церкви на теренах Русі й Литви до середини XIV ст. Привертає увагу його стаття "Średniowieczne biskupstwa Kościoła wschodniego na Rusi i Litwie na podstawie źródeł greckich", написана на підставі рукописних матеріалів Паризької та Ватиканської бібліотек та присвячена історії Галицької митрополії, заснованої князем Юрієм 1 1303 р. На його думку, заснування митрополії було викликане політичними причинами, намаганням дистанціюватися від Київської митрополії, яка підпала під вплив Московських князів. А скасування Галицької митрополії Константинопольським патріархом у 1347 р. стало першою перемогою Москви коштом польсько-литовської Русі.

У статті "Biskupstwa greckie w ziemiach ruskich od połowy wieku XIV na podstawie źródeł greckich" Я. Фіялек розглянув первісний устрій та ієрархічні стосунки в православних єпархіях на Русі. Автор наголосив, що Південно-Східна Русь була полем, на якому зіткнулися впливи двох світів і церков, які різнилися дещо віруванням, більше обрядовістю, а найбільше духом і культурою. Він звернув увагу на стосунки руської церкви з її Константинопольськими зверхниками, проаналізував ставлення Царгорода й Москви до віруючих на українських землях, назвав їхню політику щодо православних південно-руських земель опортуністичною, яка не принесла слави ні їм, ні тій справі, служити якій вони були покликані.

Отже, Я. Фіялек дивився на справи православної церкви з політичної точки зору й пояснював церковні процеси обставинами політичного життя руських земель. У його відгуках про православну церкву на Волині, Галичині та інших русько-українських землях не знаходимо ворожості чи зневаги. Негативну оцінку він дає лише політиці константинопольських та московських зверхників православної церкви, вважаючи, що вони не виконали свого історичного покликання, що в їхніх діях переважали або матеріальні, або політичні мотиви.

Отже, можемо констатувати, що польські дослідники приділили чимало уваги вивченню релігійних процесів на теренах Правобережної України. Переважно їх приваблювала тема укладання Берестейської унії. Більшість істориків, окрім Е. Ліковського, тлумачать ці процеси з політичних міркувань, переважно наголошується, що унія завдала більше шкоди, аніж користі польським державним інтересам, не принесла вона користі й українському суспільству.

Література:

1. *Державний архів Рівненської області (далі - ДАРО). – Ф. 160, оп.1, Спр. 49. Рукопись доктора Фиялек Яна о возникновении Волынских епископств вначале XIV – XV веках., 67 арк.*
2. *ДАРО. – Ф. 160, оп.1, Спр. 50. Рукопись об основании Хелмского и Волынского епископства во Владимире Ягеллой и Витольдом. Привилей Ягеллы епископству Хелмскому., 66 арк.*
3. *ДАРО. – Ф. 160, оп.1, Спр. 51. Материалы по истории организации Волынского Епископства в 1400 году., 127 арк.*
4. *ДАРО. – Ф. 160, оп.1, Спр. 71. Переписка с попечителем Кременецкого лицея, с библиотекой Польской Академии Художеств*

и с Волынским Обществом Друзей Наук о проведении заседаний по изданию работы Я.Фиялка «О началах епископств Владимирського и Хелмского» и проведение работ по сбору материалов по библиографии Волыни., 95 арк.

5. Баженов Л. Історичне краєзнавство Правобережної України ХІХ – на початку ХХ ст.: Становлення. Історіографія. Біобібліографія. – Хмельницький, 1995.
6. Довбищенко М. Волинська шляхта у релігійних рухах (кінець ХVІ – першої половини ХVІІ ст.) / Михайло Довбищенко. – К.: ПП Сергійчук М. І., 2008. – 882 с.
7. Ярмошик І. Волинезнавчі дослідження Яна Марека Гіжицького (1844 – 1915 рр) // Часопис Української Історії. – Випуск 18. – Київ, 2010. – С. 94 – 99.
8. Bartoszewicz J. Szkic dziejów kościoła ruskiego w Polsce // Przegląd Poznański. – 1863.
9. Chodyncki K. Geneza równouprawienia schyzmatyków w Wielkim Ks. Litewskim. Stosunek Zygmunta Augusta do wyznania grecko-wschódniego. // PH. – T. XXII. – Warszawa, 1919 – 1920. – S. 54 – 135.
10. Dębicki L. Tadeusz Czacki i szkoła Krzemieniecka. // Biblioteka Warszawska. – 1885. – T. I. – S. 70.
11. Fijałek J. Średniowieczne biskupstwa Kościoła wschodniego na Rusi i Litwie na podstawie źródeł greckich // KH. – 1896. – R.X. – S. 487 – 521.
12. Fijałek J. Biskupstwa greckie w ziemiach ruskich od połowy wieku XIV na podstawie źródeł greckich. // KH. – 1897. – R.XI. – S. 1 – 63.
13. Lewicki K. Geneza idei unji Brzeskiej. – Lwów, 1929. – 141 s.
14. Lewicki K. Sprawa Unji Kościoła Wschódniego z Rzymskim w polityce dawnej Rzeczypospolitej. – Warszawa, 1934. – 41 s.
15. Likowski E. Historia unii kościoła ruskiego z kościołem rzymskim. – Poznań: M.Leitgeb i S – ka, 1875. – V, [2], 287 s.
16. Likowski E. Unia brzeska (r.1596). – Poznań, 1896. – 450 s.
17. Likowski E. Dzieje Kościoła Unickiego na Litwie i Rusi w XVIII i XIX wieku uważane głównie ze względu na przyczyny jego upadku. – Wyd. 2 – Warszawa – Kraków, 1906. – Cz. 1. – XIV, IV, 277 s.
18. Likowski E. Dzieje Kościoła Unickiego na Litwie i Rusi w XVIII i XIX wieku uważane głównie ze względu na przyczyny jego upadku. – Wyd. 2 – Warszawa – Kraków, 1906. – Cz. 2. – 311, IV s.
19. Prochaska A. Z dziejów unji brzeskiej // KH. – 1896. – R. X. – S. 522 – 577.
20. Tokarzewski M. Przyczynek do historii męczeństwa kościoła rzymsko-katolickiego w diecezjach Kamienieckiej i Łucko-Żytomirskiej (1863 – 1930). – Łuck: w drukarni Kurji Biskupiej, 1931. – 56 s.
21. Vetulani A. Ks. Jan Fijałek, historyk kościoła Polskiego (1864 – 1936) // Portrety uczonych polskich. 51 sylwetek humanistów / Wybor A.Biernackiego. – Kraków: wydawnictwo Literackie, 1974. – S. 167 – 181.